

درس یازدهم

حکومت، جامعه و اقتصاد در عصر مغول - تیموری

۱- مغولان چه کسانی بودند؟

مغول‌ها، دسته‌هایی از قبایل زردپوست بودند که در پی اقدامات سیاسی، نظامی و حقوقی چنگیز (تموچین) متحد و قدرتمند شدند.

۲- چرا مغولان برای تأمین معاش خود به جنگ و هجوم به سرزمین‌های دیگر روی آوردند؟

شرایط نامساعد طبیعی پاسخ‌گوی نیازهای اقتصادی آنها نبود.

۳- چرا هجوم مغولان به سرزمین ایران، فاقد ماهیت فکری و فرهنگی بود و نتایج زیان‌باری در پی داشت؟

بیشتر اقوامی که زیر فرمان چنگیز بودند از نظر فرهنگی و تمدنی دارای پیشینه مهمی نبودند و به شهر و شهرنشینی نیز توجهی نداشتند.

۴- مراحل حملات مغول به ایران را بیان نمایید؟

۱- موج اول حمله مغول به ایران شش سال به طول انجامید (۶۱۶ - ۶۲۲ ق)

۲- حدود سی سال بعد، موج دیگری از حملات مغول‌ها به فرماندهی هولاکوخان، نوه چنگیز خان، سراسر ایران را فراگرفت و به تأسیس حکومت ایلخانان انجامید (۶۵۴ ق).

۵- در چه شرایط مغولان به ایران حمله کردند؟

اختلاف سیاسی و درگیری حکومت خوارزمشاهی با خلافت عباسی، از یک سو موجب تفرقه و تضعیف قدرت جهان اسلام شد و از سوی سبب گردید که سلطان محمد خوارزمشاه از تهدیدات قدرت نوظهور مغول‌ها غافل بماند.

۶- بهانه چنگیز خان برای حمله به ایران چه بود؟

چنگیز خان مغول به بهانه کشتار بازرگانان اعزامی خود در شهر مرزی اترار، فرمان هجوم به ایران را صادر کرد.

۷- نتایج حمله مغول به ایران را بنویسید؟

این هجوم با کشتار جمعیت، ویرانی شهرها، اسارت صنعتگران و هنرمندان، مهاجرت مردم، زوال اقتصاد کشاورزی و تعطیلی مراکز علمی و آموزشی در بخش وسیعی از مناطق شمال شرقی ایران همراه بود و باعث نابسامانی آن مناطق تا سال‌ها شد.

۸- ایلخان به معنی چیست و ایلخانان به چه حکومتی گفته می‌شود؟

ایلخان به معنی «خان تابع» است و حکومت ایلخانی یا ایلخانان به حکومتی گفته می‌شود که پس از تسلط مغولان بر ایران به دست هولاکو خان نوه چنگیز خان تشکیل شد.

۹- هلاکو در زمان کدام فرمانروای مغولان و با چه اهدافی به ایران حمله کرد؟

در زمان فرمانروایی برادرش منگوقاآن، به منظور نظم بخشیدن به قلمرو متصرفی مغول و گسترش فتوحات در غرب آسیا، به ایران لشکرکشی کرد (۶۵۰ ق).

۱۰- نتایج حمله هلاکو به ایران را بنویسید؟

هولاکو، نخست قدرت اسماعیلیان را با گشودن قلعه‌های مستحکم آنان از بین برد؛ سپس با تسخیر بغداد و کشتن خلیفه عباسی به حکومت خاندان بنی‌عباس پایان داد (۶۵۶ ق) و حکومت ایلخانان را پایه‌گذاری کرد.

۱۱- مغولان در کدام نبرد در مقابل مملوکان مصر شکست خوردند؟

در عین جالوت از سپاه حکومت مملوکان مصر شکست خوردند.

۱۲- دوره حاکمیت در ایران را نام ببرید؟

دوره حاکمیت آنها را می‌توان به دوره نامسلمانی و دوره مسلمانی تقسیم کرد.

۱۳- ویژگی‌های دوره نامسلمانی ایلخان را توضیح دهید.

در دوره نامسلمانی مغول، بزرگان ایرانی برای مهار خشونت و رفتارهای خودسرانه فاتحان مغول، تلاش‌های بسیاری کردند. دیوان سالاران، فلاسفه، شعرا، فقها و در رأس آنان کسانی چون خواجه نصیرالدین توسی، شمس‌الدین محمد جوینی و برادرش عظاملک جوینی کوشیدند تا مغول‌ها را با فرهنگ ایرانی و آداب کشورداری آشنا کنند و زمینه مسلمان شدن این قوم غالب را فراهم آورند.

۱۴- ویژگی‌های دوره مسلمانی ایلخانان را توضیح دهید.

هرچند اولین ایلخان مسلمان احمد تکودار بود که بعد از آباقا به حکومت رسید، اما دوره مسلمانی مغول‌ها در ایران از زمان غازان شروع شد. با مسلمان شدن غازان (۶۹۴ ق) اسلام دین رسمی اعلام شد و در پرتو تلاش‌های رشیدالدین فضل‌الله همدانی، وزیر کاردان ایلخانان، اصلاحات گسترده‌ای در عرصه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و حقوقی انجام گرفت. سرزمین ایران که با نابودی خلافت عباسی و تشکیل حکومت ایلخانی به لحاظ جغرافیایی و سیاسی وضعیت منسجم تری یافته بود، در عهد سلطنت غازان به استقلال و اقتدار بیشتری رسید.

الجابیتو جانشین غازان و پسرش ابوسعید نیز مسلمان بودند. مرگ ابوسعید، آخرین ایلخان مغول (۷۳۶ ق)، آغازگر چهار دهه تشنگی سیاسی و نابسامانی نسبی در اوضاع اقتصادی و اجتماعی ایران بود که تا زمان قدرت‌گیری تیمور ادامه یافت.

۱۵- آخرین ایلخان مغولان که بود؟

ابوسعید

۱۶- اوضاع حکومت ایلخانان پس از مرگ ابوسعید را توضیح دهید؟

در این دوره خان‌زادگانی از خاندان چنگیز بر سر کسب قدرت رقابت و درگیری داشتند و سپس چند خاندان حکومتی در مناطق مختلف ایران به وجود آمدند. حکومت شیعه مذهب سربداران و سلسله‌های آل جلایر و آل مظفر از جمله آنها بودند.

۱۷- اوضاع ماوراءالنهر همزمان با قدرت‌گیری تیمور چگونه بود؟

تقریباً همزمان با زوال حکومت ایلخانان در ایران، حاکمان مغولی ماوراءالنهر نیز رو به ضعف نهادند و رقابت و درگیری شدیدی میان سران و فرماندهان قبایل برای کسب قدرت به وجود آمد.

۱۸- تیمور در چند مرحله یورش ایران را تحت سیطره‌ی خود درآورد؟

تیمور سپس طی سه مرحله یورش که همچون هجوم مغول‌ها، با کشتار فراوان همراه بود، سرتاسر ایران را تحت سیطره خود درآورد.

۱۹- جانشین تیمور که بود؟

پس از مرگ تیمور، شاهرخ، پسر و جانشین او بر سراسر ایران حکومت کرد (ح ۸۰۷ - ۸۵۰ ق).

۲۰- اوضاع ایران پس از مرگ شاهرخ را بنویسید؟

بعد از مرگ شاهرخ، شاهزادگان تیموری که بر مناطق مختلف حکومت می کردند، با یکدیگر به رقابت و ستیز برخاستند. در چنین اوضاع و احوالی بود که قبایل ترکمان قراقویونلو نواحی غربی و مرکزی ایران را تصرف کردند و حکومت تیموریان به مناطق شرقی ایران محدود شد.

۲۱- حکومت تیموریان چگونه به پایان رسید؟

حکومت نوادگان تیمور بر ایران، در اوایل قرن دهم هجری با به قدرت رسیدن صفویان در ایران و تسلط ازبکان بر ماوراءالنهر به پایان رسید.

۲۲- کدامیک از نوادگان تیمور در هند به حکومت رسید و نام حکومت وی چه بود؟

مدتی بعد بابر، یکی از شاهزادگان تیموری حکومتی را در هند بنیان گذاشت که به «گورکانیان هند» یا «مغولان کبیر» معروف شده است.

۲۳- در نیمه دوم قرن نهم هجری کدام حکومت‌های ترکمان در غرب ایران تشکیل شد؟

قراقویونلو و آق‌قویونلو

۲۴- چرا با هجوم مغول به ایران، زندگی شهری برای مدتی دچار وقفه و افول شد؟

زیرا، از یک طرف در جریان حملات مغول‌ها شهرهای زیادی به ویژه شهرهای بزرگ و آباد در ماوراءالنهر و خراسان ویران شدند و عده زیادی از ساکنان آنها یا کشته شدند و یا به مناطق دیگری مهاجرت کردند. از طرف دیگر، یاسا به عنوان نظام حقوقی که چنگیزخان تدوین کرده بود، مغول‌ها را از شهر و شهرنشینی برحذر می داشت.

۲۵- شهر و شهرنشینی در دوره‌ی ایلخانان را توضیح دهید؟

پس از استقرار حکومت ایلخانی و در پی تلاش‌های دیوانسالاران و فرهیختگان ایرانی برای مهار رفتار نامتمدنانه مغول‌ها، به تدریج شهر و شهرنشینی رونق یافت. این روند پس از مسلمان شدن مغول‌ها و اصلاحاتی که توسط ایلخان‌ها برای بازسازی ویرانی‌ها انجام شد، سرعت بیشتری گرفت و شهرک‌ها و شهرهای جدیدی مانند شهرک رشیدییه و ربع (ایوان، عمارت) رشیدی، شام (شعب) غازان و شهر سلطانییه، پایتخت آخرین ایلخانان ساخته شدند. در آن زمان، رشد نسبی تجارت و دیگر فعالیت‌های اقتصادی به احیای شهرنشینی کمک کرد.

۲۶- ویژگی‌های شهر و شهرنشینی در دوره‌ی تیمور را بنویسید.

شهر و شهرنشینی در عصر تیموریان برخلاف اوایل دوره مغول، دچار رکود و زوال نشد. تیمور با وجود یورش‌ها و کشتارهای زیادی که انجام داد، به شهرسازی علاقمند بود. او هنرمندان و صنعتگران شهرهایی را که فتح می کرد به سمرقند، پایتخت خود می فرستاد تا در آبادانی و زیبایی آن شهر بکوشند.

۲۷- وضعیت شهر و شهرنشینی در زمان جانشینان تیمور را بیان نمایید.

جانشینان تیمور سیاست جنگ و کشورگشایی او را کنار گذاشتند و به عمران و آبادی، علم، فرهنگ و هنر علاقه و توجه زیادی نشان دادند. به همین دلیل در دوره آنان شهر و شهرسازی شکوفا شد و شهرهای هرات، شیراز، مشهد و یزد رشد و رونق چشمگیری یافتند.

۲۸- هجوم مغول از نظر اجتماعی و اقتصادی چه پیامدهایی به دنبال داشت؟

موجب کاهش جمعیت، مهاجرت‌های گسترده، تخریب زیرساخت‌های اقتصادی و فرهنگی و زوال موقعیت اجتماعی ملاکین، عالمان، بازرگانان، دیوانسالاران، خاندان‌های بانفوذ و مردم عادی شد. علاوه بر آن، با هجوم مغولان، جمعیت قابل توجهی از اقوام ترک و مغولی به ایران وارد شدند و بافت قومی و جمعیتی جامعه ایرانی را تحت تأثیر قرار دادند.

۲۹- قشربندی اجتماعی ایران در عصر مغول - تیموری را ذکر کنید؟

قشربندی اجتماعی ایران در عصر مغول تیموری نیز مانند گذشته بود. صرف نظر از سه گونه تقریباً متفاوت جامعه عشیرهای، روستایی و شهری که مبتنی بر شیوه معیشت بود، جامعه دوره مغول تیموری به دو دسته کلی فرادست و فرودست تقسیم می شد.

۳۰- در ابتدای دوره مغول چه کسانی اشرافیت نظامی را تشکیل می دادند؟

در ابتدای دوره مغول، رؤسای قبایل و فرماندهان سپاه، گروه اشرافیت نظامی را تشکیل می دادند و از امتیازات و اختیارات فراوانی برخوردار بودند.

۳۱- با تشکیل حکومت ایلخانان بیشتر قشر اجتماعی را چه کسانی تشکیل می دادند؟

با تشکیل حکومت ایلخانان، به تدریج بزرگان ایرانی شامل دیوانسالاران، عالمان، اندیشمندان و مشایخ صوفی تحت حمایت ایلخانان موقعیت و نفوذ اجتماعی خود را بازیافتند و تلاش کردند که زیاده خواهی و خودسری اشرافیت مغول را مهار کنند. بازرگانان و اهل صنعت، حرف و هنر نیز مورد احترام قرار گرفتند.

۳۲- نظام حقوقی و قضایی در دوره مغولان را توضیح دهید؟

بنیان قوانین جاری در ایران دوران اسلامی مبتنی بر شریعت اسلام و عرف بود. محاکم سه گانه شرع، مظالم و حسب بر اساس قوانین دینی و عرفی قضاوت می کردند. مغول ها تا پیش از آن که مسلمان شوند، بر پایه مجموعه قوانینی موسوم به «یاسا» عمل می کردند و دعاوی حقوقی آنها در دادگاهی موسوم به «یرغو» و زیر نظر «یرغوجی» حل و فصل می شد. پس از مسلمان شدن مغول ها، یاسا و سنت های مغولی تا حد زیادی از رونق افتاد.

۳۳- نظام حقوقی و قضایی در دوره تیموریان را شرح دهید؟

برخی از سنن مغولان تا زمان تیموریان نیز ادامه داشت و به خصوص در امور سیاسی و لشکری به کار گرفته می شد. به گونه ای که تیمور نیز با وجود مسلمان بودن به نسب مغولی خود و سنت های مغولی افتخار می کرد و خود مجموعه ای قانونی موسوم به «تزوکات» را به وجود آورد. با این حال در سراسر عهد تیموریان قوانین شرعی و عرفی مبنای زندگی اجتماعی و داوری قضایی ایرانیان بود.

۳۴- وضعیت کشاورزی ایران در ابتدای هجوم مغول چگونه بود؟

هجوم مغول و سیل بیابان گردانی که در حین این هجوم یا پس از آن به سوی ایران سرازیر شدند، آسیب جدی به فعالیت های کشاورزی و نظام آبیاری وارد آورد. به گونه ای که تولید محصولات زراعی و درآمدهای حاصل از کشاورزی با کاهش جدی مواجه شد. مناطق ماوراءالنهر و خراسان که در جریان تهاجم مغولان بیشترین خسارت را تحمل کردند، از جمله حاصل خیز و آبادترین مناطق ایران به شمار می رفتند. علاوه بر آن، بیگانگی مغولان با قواعد زندگی یکجانشینی و از جمله امور کشاورزی، نیز در این جهت مؤثر بود.

۳۵- غازان خان در زمینه اصلاح کشاورزی چه اقداماتی انجام داد؟

اصلاح روش ها و قوانین مالیاتی، بازسازی قنات ها و شبکه های آبیاری و اصلاح نظام زمین داری به منظور پیشرفت و رونق فعالیت های بخش کشاورزی انجام گرفت.

۳۶- وضعیت اقتصاد شهری و تجارت در دوره مغول - تیموری را توضیح دهید؟

برخلاف اقتصاد کشاورزی، اقتصاد شهری و تجاری در عصر مغول و تیموری وضعیت به مراتب بهتری داشت. کشورگشایی های چنگیز و تیمور موجب شد که سرزمین های وسیعی در قاره پهناور آسیا به لحاظ سیاسی یکپارچه و متحد شوند و زمینه توسعه تجارت بین المللی فراهم آمد. در سراسر عهد مغول تیموری کاروان های تجاری در مسیرهای زمینی و دریایی در حال تردد بودند. در آن دوره جاده ابریشم و راه های دریایی که از بنادر و جزایر ایرانی در خلیج فارس و دریای مکران (عمان) به هند و چین می رفت پررونق بود و در مقایسه با مردم غیر شهری، بازاریان و صنعتگران از زندگی بهتری برخوردار بودند.